

Pukovnik
DUŠAN PEJANOVIĆ

Neka obilježja partijsko-političkog rada u Jugoslovenskoj armiji u drugoj fazi završnih operacija za konačno oslobođenje Jugoslavije

Nekoliko je značajnih činilaca koji su opredjeljivali ulogu, zadatke i način rada organizacija i rukovodstava KPJ i partijsko-političkih organa u jedinicama Narodnooslobodilačke vojske, odnosno Jugoslovenske armije u drugoj, posljednjoj i odlučujućoj fazi završnih operacija za oslobođenje Jugoslavije.

Jedan od tih činilaca je kvantum vojske, koji se uvećavao širenjem onih prostora koje je u prvoj etapi završnih operacija za oslobođenje zemlje, od ljeta 1944. do zime 1945, oslobodila Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije, ne prepuštajući ih više ni okupatoru ni kvislinzima. S tim u vezi bih samo podsjetio na nekoliko podataka koji govore o tome kako je rastao kontingent naše vojske i kako su, s tim u vezi, rasli uloga, značaj, sadržaj, pa i oblici i metode partijsko-političkog rada u svim dijelovima oružanih snaga NOP-a.

Sredinom septembra 1944, dakle u poodmakloj etapi rata, kad je bilo očividno da u Jugoslaviji ne može pobijediti niko sem NOP-a, naša je vojska brojala 350 hiljada boraca ili oko 50 hiljada više no osam i po mjeseci ranije, krajem 1943. godine.

U tom broju, pogotovu u onih 300 hiljada vojnika koliko je NOVJ imala krajem 1943, vrlo je malo bilo boraca koji nijesu sami, dobrovoljno, ubijeđeno i svjesno postali borci narodnorevolucionarne armije, spremni da sve, pa i svoj život, daju za Jugoslaviju kakvu je projektovala glavna snaga pokreta, KPJ, polazeći od interesa i

želja svakog naroda i svake narodnosti Jugoslavije, ali i od njihovog zajedničkog interesa da žive u zajednici koja će im osigurati potpunu nacionalnu ravnopravnost, uslov da u takvoj zajednici dalje razvijaju i produbljuju čvrsto međusobno bratstvo, jedinstvo i zajedništvo.

Poslije oslobođenja Beograda i konačnog oslobođenja velikog dijela dalmatinskih otoka i obale, sa Splitom, naša vojska narasta za još 50 hiljada boraca. A u ofanzivnim borbama koje nastavlja u slijedeća dva mjeseca, i koje kruniše konačnim oslobođenjem Srbije, bez teritorije današnjih pokrajina, zatim Banata, Bačke, Baranje, dijela Srema, Makedonije, Kosova, Crne Gore, znatnih dijelova Sandžaka i Bosne i Hercegovine, NOVJ krajem 1944. narasta na 600 hiljada vojnika.

Znači Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi Jugoslavije, u 1944. godini, u godini koju karakteriše naša ofanzivnost, a od sredine godine čak i permanentna ofanziva, svoj borbeni stroj uvećavaju za toliko boraca koliko ih je NOP privukao za čitave prve dvije i po godine rata. Do početka druge etape završnih operacija za oslobođenje zemlje, marta 1945, u NOVJ se sliva još 100 hiljada boraca, tako da je ona duplo brojnija (700 hiljada) no što je bila pola godine ranije, sredinom septembra 1944.

Tu drugu polovinu našeg borbenog kontingenta više nijesu činili samo borci koji su dobrovoljno, svjesno, iz ubjeđenja stupili u oslobodilačku i revolucionarnu vojsku NOP-a. Naprotiv, veliki broj njih je mobilisan, a ne malo njih je prešlo iz neprijateljskih formacija. Dijelom tog ljudstva popunjene su postojeće jedinice naše vojske, a od najvećeg dijela stvorene su nove brigade i divizije, za koje su rukovodeći kadar dale jedinice s većom ratnom tradicijom. U sastav NOVJ ušle su i neke jedinice koje su stvorene na strani (Prva jugoslovenska brigada, nekoliko prekomorskih brigada, Prva i Druga tenkovska, nekoliko mornaričkih i vazduhoplovnih formacija), bez značajnijeg neposrednog uticaja rukovodstva NOP-a na izbor rukovodećeg sastava i ukupnu fizionomiju nekih od njih.

Da se svi ti činioци nijesu na vrijeme uočavali i sagledavali, moglo se dogoditi da poslije takvog, za kratko vrijeme dvostrukog brojnog uvećavanja naše vojske, dođe do nesrazmjere između njene brojnosti i njenih ukupnih borbenih i moralnih kvaliteta. Zasluga što se tako nešto nije dogodilo pripada u prvom redu partijskoj i skopjevske organizaciji, njihovim rukovodstvima i brojnim partijsko-političkim radnicima, koji su težište svoje vrlo ofanzivne, prije svega, agitaciono-propagandne aktivnosti usmjerili tome da, ako ne svi, a

ono bar ogromna većina novih boraca shvati i prihvati ciljeve oslobodilačkog rata i revolucije i da na novim uvjerenjima gradi svoj odnos prema borbenim i drugim zadacima NOVJ. Valjalo je brzo, tako reći u »hodu«, od mase boraca nejednakih političkih, ideoloških, klasnih i drugih uvjerenja, nejednako motivisanih da se bore za Jugoslaviju kakvu je stvarao njen oslobodilački i revolucionarni pokret s Komunističkom partijom Jugoslavije na čelu, stvarati nove, prave, ubijedene borce, privržene ciljevima narodnooslobodilačkog rata i revolucije. A to se moglo postići samo istrajnim, upornim i primjerenim političkim radom.

Radi toga su pred partijskim organizacijama i njihovim rukovodstvima, pred čitavim partijsko-političkim kadrom u jedinicama, osobito u jedinicama na glavnim frontovima, u koje je dospjeo najveći broj novih boraca, bili vrlo krupni i vrlo složeni zadaci.

Centralni komitet KPJ je s tim u vezi, u svojoj instrukciji od 14. januara 1945, obavezivao partijske organizacije i rukovodstva u vojsci da moraju »vaspitati mase novih vojnika u duhu narodnooslobodilačke borbe«, jer će »reakcija učiniti sve da oslabi unutrašnje jedinstvo naše vojske i njenu unutrašnju snagu«. Radi toga Centralni komitet insistira da je »potrebno odmah prići zadacima političkog vaspitanja boraca... ozbiljnije i sveobuhvatnije nego tada kada su naši politički radnici imali više ili manje pred sobom ljude sa jasnim antifašističkim raspoloženjem... Politički rad mora obuhvatiti sve osnovne probleme narodnooslobodilačke borbe...«

Ne ostavljajući partijske organizacije u vojsci u nedoumici kakvim sadržajima da ispune politički rad u jedinicama, Centralni komitet KPJ ukazuje da sadržaj tog rada mora biti ispunjen sistematskim upoznavanjem i proučavanjem »aktuelnih problema vojno-političke situacije i unutrašnjeg stanja jedinica« i svakodnevnim objašnjavanjem »dnevniha događaja onako kako ih postavlja partijski organ 'Borba'«. A što se metoda rada tiče Centralni komitet je zahtijevao: »Naši politički radnici moraju ubuduće izmeniti način političkog rada, koji mora postati življi, neposredniji, bliži i jasniji neprosvećenoj masi boraca«.

Odvajanje dijela nove boračke mase od uticaja koji su na nju sve do tada imale različite, antinarodne, antikomunističke, odrođene, kolaboracionistički ili pasivistički orijentisane snage bio je zadatak za koji su se komunisti i skojevci, njihove organizacije i rukovodstva i čitav partijsko-politički aparat što je bio ugrađen u sve naše jedinice, od čete do armije, i sami morali stalno idejno, kadrovski i organizaciono osposobljavati.

Sačuvana arhivska građa, a i sjećanje onih koji su bili nosioci tog ogromnog agitaciono-propagandnog posla, mogu nas uputiti na samo jedan zaključak: uprkos dosta niskom idejno-političkom nivou i znanju mnogih članova Partije i mladih komunista, pa i dijela partijsko-političkih radnika, partijske organizacije u borbenim i drugim jedinicama brzo su uspjele da prevaspitaju nove borce, tako da je ogromna većina njih oduševljeno jurišala na neprijatelja i oduševljeno prihvatila pobjedu onakvu kakva je bila, pobjedu u kojoj su poraženi okupator i njegovi kvislinzi sa snagama starog poretka.

Komunisti i skojevci su, dakle, kao obični borci ili vojni i politički rukovodioci, i u završnici rata bili snaga koja je ličnim primjerom i živom riječju, »prevela« na stranu NOP-a i veliku većinu novih boraca na čiju su misao, svijest, ponašanje i opredjeljivanje do tada imale uticaj i snage čiji su ciljevi bili potpuno suprotni ciljevima za koje se borio NOP. Istrajno politički radeći s novim borcima, komunisti i skojevci su presudno doprinijeli da se ne samo očuvaju nego i prodube sva ona bitna svojstva koja su našu vojsku iz vremena kad se popunjavala na dobrovoljnoj osnovi činili istinskom narodnorevolucionarnom vojskom, instrumentom radničke klase i najširih narodnih masa, zajedničkom oružanom silom svih naših naroda i narodnosti.

Zasluga je tih neumornih agitatora što su NOV i POJ, uz sve specifičnosti koje je morala imati kao vojna organizacija, ostala dokraja prva ustanova novog društva i novih društvenih odnosa koji su se u specifičnim vojnim uslovima odlikovali svjesnom vojnom disciplinom, samodisciplinom i drugarskim, čovječnim odnosima između starijina i boraca. Svijest i nova politička uvjerenja koja su partijsko-političkim radom za kratko vrijeme, u borbenim okršajima i zatišjima između njih, unijeti u tu novu, gotovo milionsku boračku masu (Jugoslovenska armija je do kraja rata narasla na 800 hiljada vojnika) bili su odista impresivni. Svoju spremnost da brani sve prostore do kojih su kroz blato, dim, barut i olovo stigli maja 1945. ta milionska armija će vrlo reljefno iskazati i u onih nekoliko teških godina neposredno iza rata, kada se život njenih pripadnika na našim sjeverozapadnim i južnim granicama, a od sredine 1948. na čitavoj našoj granici, te u obračunu sa snagama kontrarevolucije u zemlji, vrlo malo razlikovao od ratnog.

Drugi bitan činilac koji je uticao na partijsko-politički rad u jedinicama u završnici rata ticao se promijenjenog načina ratovanja, koji se ogledao u sasvim novom strategijskom opredjeljenju. Raniju strategiju našeg NOR-a, iz vremena kad je partizanski način ratovanja bio preovlađujući, da gubitak jedne teritorije treba nadokna-

čiti stvaranjem nove, još je od proljeća 1944, od Drvara, a pogotovu od ljeta 1944, zamijenila strategija konačnih rješenja. Već tada, za veliki broj jedinica frontalni način ratovanja postaje preovlađujući. Linije do kojih se stiglo sada je trebalo uporno braniti, ne napuštati sem kad nije bilo drugog izbora. Oslobođene teritorije su se mogle samo širiti, uvećavati, s dostignutih linija ići dalje. To je podrazumijevalo i veće žrtve, pogotovo u uslovima tehničke inferiornosti u odnosu na neprijatelja.

Novi način ratovanja, frontalni, zahtijevao je od svih boraca i starijeh, pogotovu u jedinicama koje su se našle između Miholjca na Dravi i ušća Drine u Savu, sasvim nove, rovovskom ratu primjerene borbene postupke. Dio kadrova naše vojske teže se privikavao na te nove uslove ratovanja. Ipak, najveći dio njih vrlo je brzo uočavao nove zahtjeve, prilagođavao im se i postizao uspjehe. Uloga partijske organizacije u vojsci i u tom pogledu bila je krupna, naročito poslije instrukcije Centralnog komiteta KPJ od 14. januara 1945, kojom je ovaj problem krajnje zaoštren, možda i više no što je on bio stvarno aktuelan.

U stvari, Centralni komitet KPJ je taj problem (u pomenutoj instrukciji) sagledavao u širem kontekstu, tačnije u kontekstu stvaranja vojne organizacije koja će u svakom pogledu biti tako organizovana da može dotući protivnika, pa je ukazivao kako je potrebno »stvoriti čvrstu disciplinovanu vojnu organizaciju, osposobiti mase novih boraca za rukovanje svim modernim oruđima i vaspitati komandni kadar za vođenje frontalne borbe«.

Cijeneci da su se »naše jedinice našle pred velikim i komplikovanim organizacionim i operativnim zadacima« Centralni komitet KPJ je ukazivao da je »nužno uvesti gvozdenu vojničku disciplinu i nju shvatiti kao neophodno sredstvo rukovođenja«, to više i prije što »pojedini članovi Partije ne uviđaju dovoljno nužnost čvrste vojničke discipline u današnjim uslovima, već su i sami često nosioci partizanštine i familijarnosti«. Od članova Partije u vojnim jedinicama Centralni komitet KPJ je kategorički zahtijevao da »moraju biti za primer kako u pogledu vojničke snalažljivosti, izvođenja vežbi, tako i u pogledu tačnog izvršavanja primljenih i postavljenih zadataka«.

U oživotvorenju ove instrukcije Centralnog komiteta KPJ partijske organizacije i njihova rukovodstva u jedinicama i štabovima Jugoslovenske armije svoju aktivnost su usmjerili na to da se njihovo članstvo i svi pripadnici jedinica moraju povinovati svemu što zahtijeva rovovski rat. Blizina Beograda, glavnog grada Jugoslavije, u kome su

djelovali najviši politički i državni organi nove Jugoslavije i mogućnost da se neprijatelj domogne njega i prostranih slobodnih teritorija, osnovnih izvorišta ljudskih i materijalnih snaga fronta, bili su glavni argumenti kojima su partijske organizacije u jedinicama na frontu između Drave i Save, pa i onih zapadno i istočno od Drine, slamali otpor dijela svog članstva i drugih pripadnika jedinica prema svemu što im je rovovski rat nametnuo. A teškoća te vrste bilo je mnogo.

Najprije, dio kadra se teško mirio s tim da sa svojom jedinicom mora baš na dijelu fronta koji mu se omeđi, u rovovima, u vodi i na ciči zimi, provoditi i dane i noći. Koliko god da ta statična pozicija, bez mogućnosti da se primijeni manevar i ispolji inicijativa, nije odgovarala našim starješinama, naviklim da se prema svakoj borbenoj radnji stvaralački odnose, partijske organizacije i partijsko-politički organi su uporno uvjeravali i svoje članove i druge pripadnike svojih jedinica da se izdrži i u takvim uslovima, jer je to jedini način da pozadina fronta s Beogradom bude što sigurnija. Partijske organizacije su podsticale i obavezivale svoje članove da se u tom pogledu potpuno angažuju. Blizina njihovih komandi (vodova i četa u rovu) i štabova (bataljona 300—400 metara; brigada kilometar-dva i divizija 4—6 km) prvoj liniji rovova bila je takva da su mogle djelovati operativno, neposredno. Potpun i stalan dodir boraca i starješina doprinijeli su da se teškoće lakše prevladaju.

Dio problema koji nijesu mogli mimoći partijske i skojevske organizacije i partijsko-političke radnike proisticao je iz reorganizacije i preoružanja dijela jedinica, procesa koji je neposredno prethodio početku završnih operacija. Prelazak s četvorne, ili petorne, na trojnu formaciju imao je izvjesnih negativnih odlika u jedinicama s dužom tradicijom. Budući da je za kratko vrijeme izvršena, u njoj je bilo i dosta mehaničkog — ukidala se svaka jedinica preko broja »tri«, pa su bataljoni, ponegdje i brigade s više ratne slave nestajali iz novih formacija samo zato što su »četvrti« ili »peti«, a ostajale su znatno mlađe, pa i tek formirane jedinice. Partijske i skojevske organizacije su se prema tom zadatku odnosile kao prema gotovom činu, kao prema stavu iza kojeg stoji Generalštab, ali se ne bi moglo reći da su komunisti i skojevci i drugi stariji borci laka srca prihvatili to što se njihovim jedinicama uskraćivala mogućnost da svoje ratničke vrijednosti, kao kompaktni borbeni kolektivi, iskažu i u završnici rata.

Saveznici i savezništvo takođe su bila pitanja kojima su se partijske i skojevske organizacije i partijsko-politički radnici morali ozbiljno baviti. Odnos starije boračke mase prema saveznicima je bio

dvojak. Prema SSSR-u, svi stariji borci, a i ogromna većina mladih boraca, odnosili su se kao prema stvarnom savezniku između ostalog i zbog uloge koju je Sovjetska armija imala u slamanju fašističke osovine, uticaja oktobarske revolucije i ideja prve zemlje socijalizma i zbog toga što se u sistemu i programima ideološko-političkog rada idealizovao sovjetski sistem. To se povjerenje nije umanjivalo ni poslije ekscesa koji su sovjetskog vojnika predstavljali u nešto drukčijem svjetlu od vojnika kakvog je naš borac zamišljao, vojnika socijalističke armije i države.

Uz svu agitaciju i propagandu da su nam i Anglo-Amerikanci saveznici partijska i skojevska organizacija i politički radnici nijesu uspijevali da eliminišu ozbiljne sumnje velikog broja boraca naše vojske u njihovo iskreno savezništvo. Nepovjerenje u zapadne saveznike proisticalo je u prvom redu zbog njihovog odnosa prema izbjegličkoj vladi, kojoj je Drugo zasjedanje AVNOJ-a uskratilo svako povjerenje. Sem u globalnom cilju, porazu fašizma, pogledi saveznika i NOP-a se ni u čemu drugom nisu podudarali, pogotovo u pogledu budućnosti Jugoslavije. Zbog međunarodnih okolnosti rukovodstvo NOP-a je pristalo na sporazum Tito — Šubašić. I poslije mnogih pokušaja da se njegovo sprovođenje oduži, realizovan je baš u vrijeme kada su se naše jedinice spremale za drugu etapu završnih operacija, stvaranjem zajedničke vlade (Tito — Šubašić) Demokratske Federativne Jugoslavije, 7. marta 1945. Otpore sporazumu i vladi u kojoj može biti mjesta za nekoga ko se nije u borbi, u vatri rata, iskazao kao istinski izdanak naroda, najglasnije su, ne baš uvijek i razumijevajući suštinu tog sporazuma, i taktiku najvišeg rukovodstva NOP-a, izvršavali borci na čijim je tijelu bilo najviše rana. Veliki broj starih boraca nije, kad god se povelu riječ o sporazumu, skrivao nespokojstvo, niti se uzdržavao od negativnih komentara. Zato se naša agitacija i propaganda svodila na čvrstu Titovu misao »Nema povratka na staro«, ne prozivajući za izvjesno vrijeme, javno, one koji su tom povratku težili, ali i ne dajući im previše prostora da s drukčijih pozicija nastupaju. Partijske organizacije, koje su u tim složenim međunarodnim i unutrašnjim okolnostima djelovale mogu biti vrlo ponosne što su vojnu organizaciju NOP-a, Jugoslovensku armiju, očuvala od svakog iole ozbiljnog pokušaja da se razbije njeno jedinstvo i njena integritetnost sa politikom KPJ s Titom na čelu, da se istraje u realizovanju ratno-revolucionarnih ciljeva proklamovanih još 1941.

Veoma značajan činilac koji je opredjeljivao sadržaj, pa i oblike i metode partijsko-političkog rada u jedinicama naše armije bile su i unutrašnje prilike.

Front koji je Jugoslovensku armiju sučeljavao s okupatorom i kvislinzima nije bio tvrda granica onoga što je naše s nečim što je neprijateljevo. Iza linije neprijateljevog fronta postojale su teritorije na kojima su egzistirale naše države, ondašnje federalne jedinice: Bosna i Hercegovina je bila dijelom oslobođena, Hrvatska takođe a i na kompaktnim slobodnim teritorijama Slovenije djelovala je nova narodnooslobodilačka vlast. Sve su te tri federalne jedinice prije no što je Jugoslovenska armija krenula u ofanzivu za konačno i potpuno oslobođenje zemlje privodile kraju pripreme za izbor svojih vlada.

U pozadini fronta koji se protezao od Drave do Karlobaga djelovalo je 16 divizija NOVJ pod komandom glavnih štabova tih federalnih jedinica. Glavne snage sa fronta nijesu kretale u tuđ prostor, nego u susret dijelu svoje vojske i narodima koji su gotovo pune četiri godine bili neraskidivi dio oslobodilačkog pokreta svih naroda i narodnosti Jugoslavije. Snage NOP-a, oličene u razgranatoj mreži narodnooslobodilačkih odbora, od seoskih do zemaljskih i antifašističkih organizacija u tim djelovima zemlje već su bile stekle izrazitu nadmoć nad snagama koje su pokušavale da osloncem na zapadne saveznike stvore nove ili očuvaju stvorene političke tvorevine koje su sa kleronacionalističkih i klasnih pozicija zagovarale islamsku Bosnu, nezavisnu Hrvatsku i nezavisnu Sloveniju.

To je činilac koji je olakšavao partijsko-politički rad i u jedinicama na glavnom frontu i u jedinicama koje su djelovale u pozadini neprijateljevog fronta. Glavni neprijatelj na tom frontu poražavan je oružjem, a onaj drugi ili treći, agitaciono-propagandni ešelon sve naše četiri armije i korpusi koji su djelovali u pozadini neprijatelja uglavnom je, sem u rijetkim izuzecima, služilo da udruži radost oslobodilaca i oslobođenih.

S druge strane, naša se pozadina još nije mogla smatrati stabilnom. Naprotiv, dok su se glavne snage reorganizovale i preoružavale da potisnu glavnog neprijatelja ka jugozapadu, na Kosovu i Metohiji je došlo do pobune reakcionarnih snaga albanskih nacionalista i irendentista, koja je prijetila da preraste u kontrarevolucionarni pokret. Za vojnički obračun s tim snagama jačine nekoliko hiljada, Generalštab je morao angažovati oko 5 divizija a na Kosovu i Metohiji uvesti vojnu upravu, koja je nosila svu javnu i sudsku vlast.

Dugo vremena je, zbog prisustva pripadnika njemačke narodnosti, koja je gotovo masovno bila na strani Hitlera, te zbog otpora i pasivnosti koje su karakterisali odnos izvjesnog dijela još nekih narodnosti prema NOP-u i zbog drugih okolnosti, i situacija u Vojvo-

dini bila kritična, tako da je i tamo, sve do februara 1945, svu vlast imala vojna uprava.

No, i u takvim uslovima se u političkom radu i u Vojvodini i na Kosovu i Metohiji nastupalo krajnje oprezno, čineći sve da se prebrode sukobi i protivrječnosti nastali u bivšoj Jugoslaviji i produbljeni u toku rata.

S druge strane, u oslobođenoj Srbiji je djelovala tzv. legalna opozicija s Milanom Grolom na čelu, koja je svoje političke napore usmjeravala na odvrćanje srpskog naroda od NOP-a. Ona je i dalje, i nakon što su se stotine hiljada srpskih domaćina, iz kojih je progovorilo tradicionalno, ali kamom i nožem dugo prigušivano rodoljublje, svrstalo u redove NOVJ, ponavljala Čerčilovu krilaticu da srpski seljak »nije na Titovoj strani«. Odjeci te propagande sezali su i do srpskih boraca na frontu, ali je njen učinak, zahvaljujući intenzivnom partijsko-političkom radu, bio neznatan. Naprotiv, propaganda kojom su borci iz Srbije uzvraćali opoziciji i drugim snagama reakcije, u pismima i ličnim kontaktima, bila je mnogo ubojitija.

Najposlije, kad je riječ o našim unutrašnjim prilikama i o njihovom odjeku na stanje u vojsci i na sadržaj partijsko-političkog rada među njenim pripadnicima, mora se reći i to da su u našoj pozadini djelovale znatne snage kontrarevolucije. Dok su glavne snage Jugoslovenske armije maja 1945, u Štajerskoj okruživale i razbijale posljednje ostatke Hitlerove balkanske vojske i kvislinga, nekoliko naših divizija moralo se angažovati u dubokoj pozadini fronta, na tromedi istočne Bosne, Hercegovine i Crne Gore, u rejonu Foče i Zelengore, gdje su okružile i razbile, ali ne i sasvim uništile, grupaciju od nekoliko desetina hiljada četnika, osujetivši je da se probije na jug i potraži spas kod zapadnih saveznika. A za sve to vrijeme nijesu prestajali okršaji u kojima su naši knojevc, uz pomoć drugih jedinica Armije, službe unutrašnje bezbjednosti i aktivista NOP-a, uništavali preostale grupe i pojedince iz redova kolaboracionista svih boja.

Iz mnoštva činilaca koji su opredjeljivali sadržaj, oblike i metode partijsko-političkog rada u završnici rata naveo sam samo one koji su nametali potrebu da se politički rad u čitavoj vojsci učini fleksibilnijim, bogatijim, življim, efikasnijim, dinamičnijim, operativnijim, riječju primjerenim uslovima pod kojima je borbena dejstva izvodila glavnina Armije. To je nametalo potrebu da se ciljevima, zadacima i sadržaju tog rada podredi i organizaciono ustrojstvo osnovnih nosilaca tog rada — partijskih i skojevskih organizacija i partijsko-političkih organa u jedinicama. Zato je u završnici prve faze i pred sam početak druge faze završnih operacija došlo do izvjesnih

promjena u načinu rukovođenja partijskim organizacijama i partijsko-političkim radom u vojsci.

Ta pitanja su regulisala dva temeljna dokumenta: naredba Vrhovnog komandanta iz decembra 1944. o ugrađivanju propagandnih odsjeka i odeljenja u štabove brigada, divizija, korpusa (kasnije i armija), glavnih štabova Hrvatske i Slovenije i u Vrhovni štab (kasnije Generalštab) i instrukcija Centralnog komiteta KPJ od januara 1945. o reorganizaciji partijske organizacije i partijsko-političkog rada u vojsci.

Propagandni odsjeci u štabovima brigada i divizija imali su političko-propagandnu, kulturno-prosvjetnu, foto-sekciju i sekcije za štampu, a propagandna odjeljenja korpusa odsjek za političku propagandu, kulturno-prosvjetni odsjek (sa sekcijama za opšte obrazovanje, za analfabetske tečajeve, za umjetničku djelatnost) i odsjek za štampu, filmsku i fotografsku sekciju.

Propagandno odjeljenje Vrhovnog štaba NOV i POJ (od 1. marta 1945. Generalštab JA) imalo je: odsjek za političku propagandu, kulturno-prosvjetni odsjek (sa tri sekcije: za opšte obrazovanje, za analfabetske tečajeve i za umjetničku djelatnost), odsjek za štampu, institut za izučavanje NOR-a, filmsku i fotografsku sekciju, odsjek za spoljne veze i za personalne poslove.

Sve organe koje je imalo Propagandno odjeljenje Vrhovnog štaba, sem personalnog i odsjeka za spoljne veze i istorijskog instituta, imala su i propagandna odjeljenja glavnih štabova Hrvatske i Slovenije.

Ovakvom unutrašnjom organizacijom propagandnih organa znatno je unaprijeđen cjelokupni idejno-politički rad u jedinicama a njihovi štabovi su bili i kadrovski osposobljeni za sve oblike djelovanja u svojim jedinicama.

Direktivom Centralnog komiteta KPJ, koja je uslijedila mjesec dana kasnije, januara 1945, znatno je unaprijeđen i način rukovođenja organizacijama KPJ, glavnim subjektom političkog rada u jedinicama.

Osnovno organizovanje komunista je ostalo isto, kakvo je bilo još od Stolice, po principu jedna četa — jedna ćelija, sa sekretarom na čelu, koji je po vojnoj funkciji bio pomoćnik (ne više zamjenik) političkog komesara čete.

Ni u bataljonskoj organizaciji se ništa nije izmijenilo. Organizacijom je rukovodio biro, čiji su članovi bili sekretari četnih ćelija, politički komesar i rukovodilac SKOJ-a bataljona; sekretar biroa

bataljonske organizacije, koji je u vojnoj organizaciji bio pomoćnik (ranije zamjenik) komandanta bataljona, a u partijskoj još i sekretar štapske ćelije.

Partijskim organizacijama u brigadama i odredima i dalje su rukovodili samo rukovodioci (ne rukovodstva), koji su u partijskoj organizaciji brigade ili odreda još bili i sekretari ćelija u štabovima ovih jedinica, a u vojnoj organizaciji pomoćnici (ne više zamjenici) političkog komesara brigade ili odreda. Partijske organizacije odreda su preko svog rukovodioca i dalje vezivane za okružne komitete Partije, dok su brigadne organizacije bile dio divizijskih organizacija.

Pred početak završnih operacija za oslobođenje zemlje, pomenutom instrukcijom Centralnog komiteta KPJ od januara 1945. pokušano je da se unaprijedi rukovođenje divizijskim organizacijama. Njima su i dalje rukovodili komiteti, ali za njihovog sekretara više nije biran jedan od članova komiteta iz kruga rukovodilaca partijskih organizacija brigade nego »profesionalni« sekretar, u vojnoj organizaciji pomoćnik komesara divizije. Divizijski komitet su, dakle, od januara 1945, pored profesionalnog sekretara, činili rukovodioci partijskih organizacija svih brigada (u vojnoj organizaciji pomoćnici političkih komesara ovih sastava), politički komesar, rukovodilac skopske organizacije i sekretar partijske organizacije pri štabu divizije. Divizijski komitet je iz svoje sredine birao sekretarijat, u koji su ulazili sekretar komiteta, politički komesar i rukovodilac SKOJ-a u diviziji.

Radom partijskih organizacija u divizijama i dalje je neposredno rukovodio Centralni komitet KPJ, odnosno nacionalna (centralna ili pokrajinska) partijska rukovodstva kojima su komandovali glavni štabovi.

Januarskom reorganizacijom partijske organizacije u vojsci posebna partijska organizacija je formirana i u Mornarici NOVJ. Sem sekretara, koji je po vojnoj funkciji bio pomoćnik političkog komesara, članovi komiteta organizacije KPJ u Mornarici bili su i politički komesar ovog vida vojske, rukovodilac SKOJ-a i partijski rukovodioci (pomoćnici komesara) pomorsko-obalskih sektora. I komitet Mornarice je birao svoj sekretarijat (sekretar Komiteta, politički komesar i omladinski rukovodilac Mornarice).

Ni nakon reorganizovanja partijske organizacije u NOV i POJ, januara 1945, nijesu stvorene jedinstvene organizacije KPJ u korpusima i armijama, ali su njihovi politički komesari bili obavezni da pomažu divizijskim organizacijama da bolje, uspješnije i operativnije rade. Čak su i komiteti koji su osnovani pri štabovima korpusa i ar-

mija, sa zadatkom da rukovode radom štapskih ćelija i ćelija prištapskih djelova ovih jedinica (sastava: sekretar komiteta »profesionalac«, sekretar SKOJ-a prištapskih jedinica i još 1 do 2 člana), podnosili izvještaje i bili odgovorni nacionalnim (centralnim ili pokrajinskim) komitetima, odnosno Centralnom komitetu KPJ.

Od decembra 1944. prestali su da djeluju politodjeli, instruktorski organi koje je Centralni komitet KPJ (odnosno nacionalna partijska rukovodstva) ugradio najprije (u ljeto 1942) u brigadne, a zatim (u ljeto 1943) u divizijske organizacije.

Kako vidimo, partijska organizacija u vojsci je i poslije reorganizacije, januara 1945, ostala nedograđena do vrha. Sem u Sloveniji, u kojoj je organizovanje komunista u vojnim jedinicama išlo sve do nivoa Glavnog štaba, organizovanje komunista u vojsci je zadržano do nivoa divizijskih organizacija. Ojačavanjem njihovih komiteta poboljšana je operativnost divizijskih organizacija.

I dalje se insistiralo na radu u bazi, u ćeliji, u kojima je svaki komunista, u okviru već provjerene, sektorske podjele rada, bio odgovoran za nešto ili za nekoga. Da bi komunisti iz partijske baze ostvarili što veći uticaj na pripadnike svojih jedinica insistiralo se na lomljenju sektaštva, pojave kojih se partijske organizacije u NOV i POJ nisu oslobodile ni u završnici rata, na smjelijem primanju dokazanih boraca u Partiju. O tome koliko je tada, u završnici rata, boraca i rukovodilaca primljeno u Partiju nema kompletnih podataka, kao što ih nema ni za druge etape rata. Ali se zna da je na kraju rata u organizacijama KPJ u vojnim jedinicama bilo više komunista (preko 70 hiljada) no u svim drugim djelovima NOP-a (140 hiljada). Blizu polovina (više od 70 hiljada) ukupnog broja članova SKOJ-a, oko 150 hiljada, bilo je u Jugoslovenskoj armiji.